

מערך שיעור בנושא: שנת שמיטה - פיוס בין האדם והטבע

מבוא

מערכת היחסים בין האדם והטבע מתחילה משחר האנושות. האדם הוא תבנית נוף מולדתו. הטבע מהווה את מסגרת חייו - "אין לך אדם שאין לו מקום" (אבות, ד, ג). הטבע מעניק לאדם את משאבי חייו, האדם מתפעל מהטבע, חוקר אותו, לומד ממנו ומנסה לחקות אותו, ומתגונן מפני עוצמתו. בד בבד עוסק האדם בפיתוח חומרי הגלם שבו כדי שיהיו לאנושות לעזר. הבעיה מתחילה כשהאדם מרגיש כ"בעל הבית" שרוצה לטרוף את כל מה שיש לטבע להציע, ועכשיו.

במהלך הדורות ניתן לראות תנועת מטוטלת בין תקופות בהן האדם מתנהג כריבון חסר מעצורים, כמו בעידן המהפכה התעשייתית, לבין תקופות בהן האדם מעריץ את הטבע, מרגיש כנוע בפניו, מקדש אותו כפי שהוא, עד כדי שהוא עלול לאבד את משמעות 'צלם האלוהים' הטבועה בו.

ליהדות ישנה גישה ייחודית כלפי נושא האדם והטבע, אותה נוכל למצוא כבר בפסוקי בריאת העולם המופיעים בתחילת התנ"ך. בפרקים א-ב בספר בראשית מופיעים שני פסוקים המתארים את יחס האדם ותפקידו בעולם. מצד אחד: "פָּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּבְשָׁקָהּ וּרְדוּ בְּדָגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂת עַל הָאָרֶץ" (בראשית א, כח), אך מצד שני "וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיְנַחֵהוּ בִּגְן עֵדֶן לַעֲבֹדָה וּלְשִׁמְרָהּ" (שם, ב, טו).

פרשנים רבים הסבירו את הסתירה הזו כשתי אמירות המשלימות זו את זו. האדם אכן מופיע כמרכז הבריאה, יש לו תפקיד לקדם את העולם ולהנהיגו. לשם ביצוע תפקידו הוא קיבל את האפשרות להשתמש במשאבי הטבע, לפתחם ולשכללם, כדי להיעזר בהם עבור שליחותו. אלא, שהתפקיד הזה כולל גם אחריות ודאגה כלפי העולם והיצורים החיים בו. "לעובדה ולשומרה".

המדרש מתאר בשפתו את הדו-שיח שבין בורא העולם לברואו (קהלת רבה, ז, יג): "בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אָדָם הָרִאשׁוֹן, נָטְלוֹ וְהַחֲזִירוֹ עַל כָּל אֵילָנֵי גֵן עֵדֶן, וְאָמַר לוֹ: רְאֵה מַעֲשֵׂי כֹמָה נְאֻיִם וּמִשְׁבָּחִין הֵן, וְכָל מַה שֶׁבָּרָאתִי בְּשִׁבְלֶיךָ בְּרָאתִי. תֵּן דַּעְתְּךָ שְׁלֹא תִקְלַקֵּל וּתַחְרִיב אֶת עוֹלָמִי, שְׂאֵם קִלְקֵלֶת אֵין מִי שְׂיִתְקֶנָּה אַחֲרֶיךָ". הטבע ניתן כמתנה לאנושות, אך עליה לפעול בה מתוך אחריות וענווה, הן כלפי הדורות הבאים והן כלפי הכבוד כלפי שאר יצורי העולם.

בשנת **השמיטה**, שעתה אנו נמצאים בשבועות האחרונים שלה, מצוּנה התורה את עובדי האדמה לשבות ממלאכתה. שש שנים מהווה האדמה עבורם את מקור מחייתם ופרנסתם, אך שנה אחת הם נדרשים להרפות מהבעלות עליה ולהפקיר אותה לכל; לתת לאדמה זמן להתאושש ולהתחזק. זהו זמן מאזן, הנותן לטבע את הכבוד והערך. זוהי שנת פיוס בין האדם והטבע, המחזירה את האיזון הנכון ביניהם.

המערך בנוי באופן מודולרי, כך שניתן לבחור אם לקיים אותו בגירסא של שיעור בודד או כשיעור כפול, הכולל עוד יחידה עיונית, ופעילות אקטיבית של התלמידים.

מבנה היחידה

- יחידה א': **פתיחה** - משחק "א"ב של הטבע" (10 דק')
- יחידה ב': **צפיה בסרט "man" ודין בכיתה** (10 דק')
- יחידה ג' (לשיעור כפול): **לימוד פסוקי בריאת האדם ותפקידו בעולם** (15 דק')
- יחידה ד': **לימוד בחברותות** - (15 דק') + לשיעור כפול: **משימה בחברותא** (2 אופ') (30 דק')
- יחידה ה': **אסיף כיתתי** (10 דק')

יחידה א: פתיחה - משחק "הא"ב של הטבע" (10 דק')

נכין מראש דף עם אותיות הא"ב. כל אות בראש שורה חדשה. נחלק לכל אחד מהתלמידים דף כזה (אפשר גם לתת דף אחד לזוג). **המשימה:** למלא כמה שיותר מושגים קשורים לטבע שמתחילים באותיות הא"ב. המנצח - מי שהצליח למצוא מושג לכל

⊖ לאחר סיום המשחק, נשאל: תסתכלו על הרשימה שלפניכם. מה היחס שלנו בבני אדם לדברים האלה?

תשובות צפויות: משתמשים, מתפעלים, אוהבים וכו'. (כדאי לשמוע מגוון של תשובות, ולאפשר גם תשובות שמעלות יחס חיובי

⊖ נסו לדמיין דו-שיח בין בני האדם לבין הטבע. מה האדם היה מבקש מהטבע, ומה הטבע היה מבקש מהאדם? (אפשר להשתמש בדף שבנספח בו התלמידים צריכים להשלים את הבועות). גם כאן כדאי לאפשר מגוון של כיוונים, ולא רק את הכיוון הנוטה לצד השלילי

יחידה ב: צפיה בסרט man ודין (10 דק')

נצפה בסרטון מצויר שמתאר את מה שקורה בין הטבע לבין האדם מהרגע שהוא הופיע בעולם. נסו להבחין תוך כדי צפייה, איך האדם מתנהג בטבע, ולמה הוא פועל כך?

סרט MAN (3.36 דק')

⊖ לאחר הצפייה נדון:

- איך האדם מתנהג עם הטבע? הביאו דוגמאות שראיתם לאורך הסרט.
- החל מהשימוש בנחשים כמגפיים, התרגול – מה מסמל? הפיכת הטבע לעיר בטון.
- האם כל המעשים הללו שליליים?
- איך הסרט מתאר את מערכת היחסים בין האדם לטבע?
- אם הייתם עושים סרט שמתאר דוגמא טובה, איך האדם והטבע היו נראים?

הסרט מציג באופן קיצוני את שלטון האדם בטבע עד כדי חורבן העולם כולו, כולל מעשי ידיו שלו. דמות האדם נראית אכזרית, מנוכרת לטבע, ומנותקת גם מעצמו. בחיים האנושיים טבוע בכל אחד בעולם רגש של התפעלות מהטבע, אהבה לטבע (כמו שכולנו אוהבים לטייל בו בזמן החופשות), חמלה כלפי בעלי חיים או נזקי אקלים וכדומה. ועם זאת, דבר טבעי הוא שהטבע משמש את האדם למחייתו, האוויר, המים והמזון. האנושות גדלה ונדרשת לתפוס עוד שטחים.

אכן בעידן התעשייתי, משאבי הטבע משועבדים ע"י ענקי התעשייה למחזור העסקים, תרבות השפע מציעה לנו עוד ועוד, והמעגל הזה הולך ומתעצם ללא מעצורים. לא תמיד אנו מודעים למחירים הכבדים שהטבע משלם מאחורי הקלעים כדי לספק את כל התאוות שלנו. נקודה חשובה שנוכל ללמוד מהסרט, שכשהאדם מתנהג בחוסר ענווה כלפי העולם, כאילו הכל רק נועד לשמש את תאוותיו, ללא כל אחריות, רגישות והתחשבות בסביבה, בסופו של דבר הוא פוגע גם בעולם האנושי של עצמו.

יחידה ג (אופציונאלי לשיעור כפול): לימוד פרשת בריאת האדם (15 דק')

מה המקורות היהודיים יכולים ללמד אותנו על הנושא הזה? נחזור לרגע הראשון שבו האדם נפגש עם הטבע. הרגע הזה מתואר בפרקים הראשונים בתנ"ך, המספרים על בריאת העולם והאדם. הפסוקים בפרקים אלו, מתארים דו-שיח בין אלוהים לבין האדם, המתייחסים בדיוק לנושא בו אנו עוסקים.

נבקש מחצי מהכיתה לקרוא את הפסוקים בפרק א, ומהחצי השני את הפסוקים בפרק ב (אפשר גם לבקש מכל זוג – שהימני יקרא את הפסוקים בפרק א, והשמאלי – את פרק ב')

⊖ איך מתואר האדם בכל אחד מהפרקים? מה היחס שלו כלפי הטבע? צטטו מילה אחת או שתיים מהפסוקים שמתארים באופן החזק ביותר את מה שאתם חושבים.

⊖ לאחר שיעלה באופן בולט שיש כאן ניגוד, נשאל – איך אפשר להסביר את הסתירה הזו?

בראשית פרק א

(כז) וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים
בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם:
(כח) וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים: פְּרוּ
וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת הָאָרֶץ וּכְבֹּשֶׁהָ,
וַיְרֹדוּ בְּדֹגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל חַיַּה הָרֶמֶשׂת
עַל הָאָרֶץ:
(כט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נֹתְנִי לָכֶם אֶת כָּל עֵשֶׂב
זֶרַע זֶרַע אֲשֶׁר עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ,
וְאֵת כָּל הָעֵץ אֲשֶׁר בּוֹ פֶּרִי עֵץ זֶרַע זֶרַע
לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה:

בראשית פרק ב

(ז) וַיִּצְרֶה ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֹפֶר מִן הָאֲדָמָה וַיִּפַּח בְּאַפָּיו
נִשְׁמַת חַיִּים, וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה:
(ח) וַיֹּסֶעַ ה' אֱלֹהִים גֶּן עֵדֶן מִקֶּדֶם, וַיִּשֶׂם שֵׁם אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר
יָצָר:
(ט) וַיִּצְמַח ה' אֱלֹהִים מִן הָאֲדָמָה כָּל עֵץ נְחֻמָּד לְמִרְאֵה וְטוֹב
לְמֵאֲכָל וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע:
(טו) וַיִּקַּח ה' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם וַיִּנְחֵהוּ בֶּגֶן עֵדֶן לְעִבְדָּהּ
וּלְשָׁמְרָהּ:

בפרק א' מתואר כמרכז הבריאה. הוא מתברך בכך שהוא יתרבה, יכבוש את הארץ, ישלוט בכל בעלי החיים, ותנובת הארץ תשמש עבורו כמקור מחייה. בפרק ב' – האדם נברא כדי לעבוד ולשמור על הטבע. יש לו תפקיד ואחריות כלפי הטבע. לכאורה תמונה הפוכה.

פרשני המקרא מסבירים שאלו שתי אמירות משלימות, שביחד יוצרים את האיזון. העולם וכל מה שכלול בו ניתן לאדם כמתנת שמיים. יש לאדם תפקיד בעולם, האדם מנהיג את העולם אבל גם אחראי עליו. ניתנת לו הרשות להשתמש בטבע כדי לקיים את חייו, לפתח את הטבע כדי לקדם את האנושות, שהינה חלק מהבריאה. אלא שהמתנה הזו היא מתנה יקרת ערך, שצריך לדאוג לה ולשמור עליה. אם האדם יטה לקצה אחד, ויתנהג בעולם כבעל הבית שלא רואה שום דבר חוץ מעצמו, אפילו לא את הדורות שיבואו אחריו, הוא רק רוצה לספק את התאוות שלו ללא גבול, הוא בעצם מועל בתפקידו.

יחידה ד לימוד בחברות (15 דק') בשיעור כפול כולל משימה (15 דק')

השנה האחרונה הייתה שנת שמיטה. בשנת שמיטה התורה מצווה את החקלאי להפסיק לעבוד את האדמה שלו. זה ציווי שנראה מוזר. הרי האדמה היא מקור המחיה של האדם ומקור הפרנסה שלו. בלימוד בחברות תלמדו על מצווה זו ואחרות שמנסות להגביל את השלטון של האדם בטבע, כדי לאזן בין רצונו להשתמש בטבע כבעל הרכוש, רצון שיכול לגדול ללא גבול עד כדי חיסול כל משאבי הטבע, לבין הערך והכבוד שיש לתת לטבע כשלעצמו. תפגשו גם היבטים נוספים של התמודדות עם המתח הזה בהיבטים שונים.

דף לימוד לחברות (זוג לומדים) **בקישור זה**. הלימוד מתחיל מהפסוקים על שנת השמיטה, עובר דרך איסור "בל תשחית", מפגיש בהשלכות שונות שיש להתנהגות לא אחראית של האדם כלפי משאבי הטבע. בדף מופיע גם רעיון רוחני של גישת היהדות כלפי האדם בעולמו, אותו מציע הרב ד"ר יונתן זקס זכרוננו לברכה.

- באופציה של שיעור כפול תתווסף לכל חברות **משימה**. להלן מוצעות 3 אופציות של משימות (זמן מומלץ: 30 דק'):

א. חזרו לדף הא"ב שכתבתם בתחילת השיעור. נסו ליצור משני הדפים שלכם דף אחד שיש בו את כל האותיות. עברו על כל המושגים וסמנו – באילו מן הדברים יחס האדם הוא טוב ונכון, ובאילו מן הדברים היה כדאי לעשות שינוי?

בחרו דבר אחד שלדעתכם אפשר וכדאי לעשות בו שינוי בסביבה שלכם – בבית הספר, בשכונה, בעיר. חשבו על שלט שהייתם כותבים כדי לשכנע אנשים לעשות את השינוי הנדרש.

ב. לשוטט במרשתת ולמצוא עוד כתבות או סרטונים שקשורים ליחס שבין האדם והטבע – בתחומים שונים: לדוגמה: מצב אתרי הנופש בנחלים בסיום החופש הגדול, תרבות השפע וזריקת אוכל שלא נאכל. וכדומה. את הכתבות שהם ימצאו הם ידביקו בתוך לוח שיתופי כמו padlet. כך שכולם יוכלו לצפות במכלול החומרים שנאספו.

ג. כל חברותא יוצאת מהכיתה עם הסמארטפונים, ולצלם תמונה שמבטאת מבחינתם את היחס בין האדם לטבע. את התמונות הם יעלו למצגת שיתופית, כמו google slide. לאחר שכולם יתאספו חזרה בכיתה, נציג את התמונות, וכל חברותא תסביר את הבחירה שלהם.

יחידת סיום: אסיף וסיכום (10 דק')

עסקנו באחת מהשאלות הגדולות והמורכבות של היחס בין האדם לבין הטבע. השאלה הזו החלה כבר בבריאת העולם, וממשיכה לאורך כל שנות ההיסטוריה. זה לא נוגע רק ביחס לשאלות הגדולות, כמו משבר האקלים, זיהום אוויר ומצב הדגים בים, נושאים שעליהם אין לנו כל כך השפעה, אלא קשורים לחיים של כל אחד מאיתנו.

ניקח לדוגמה את אתרי הנופש בהם רבים מאיתנו בילו בימי הקיץ. אנו באים לטבע כי אנחנו ניהנים מהנוף, מהנחל הקריר. איך המקום נשאר אחרי שעזבנו? ואם אנו משאירים אותו מלוכלך בערמות של זבל שלא מתכלה, מה זה אומר על הקשר שלנו עם הטבע, על האחריות שלנו, על תשומת הלב והרגישות.

פגשנו את הגישה הייחודית של היהדות כלפי הסוגייה העוסקת ביחסי האדם והעולם. האדם נמצא במרכז הבריאה. הוא מנהיג את העולם, מוביל ומפתח אותו, הוא משתמש בטבע ובמשאבים הנמצאים בו כדי לחיות (מים, אוויר, מזון), ואף מפתח אותו ונעזר בו כדי לבצע את תפקידו. אך יש צד שני למטבע זו. בתור מנהיג הוא נדרש לקחת אחריות ולדאוג לטבע, למשאבים שבו, וליצורים החיים בו. אם הוא "יזלזל" את כל מה שיש בטבע להציע לו, יפגע בו ויכלה אותו, הרי שהוא מועל בתפקידו. האחריות כוללת יחס של כבוד, דאגה ותשומת לב. וכפי שנוכל למצוא בדברי המדרש.

המדרש מתאר לנו דו-שיח מרתק בין אלוהים לבין האדם, רגע לאחר שהוא נברא בעולם. אלוהים מבהיר לאדם את תפקידו ואת היחס המצופה ממנו כלפי הטבע (קהלת רבה פרשה ז פיסקה יג):

בְּשָׁעָה שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אָדָם הָרִאשׁוֹן,
נָטְלוּ וְהִחְזִירוּ עַל כָּל אֵילָנִי גֵן עֵדֶן,
וְאָמַר לוֹ: רְאֵה מַעֲשֵׂי כְפָה נָאִים וּמִשְׁבָּחִין הֵן,
וְכָל מַה שֶׁבָּרָאתִי בְּשִׁבְלֶךָ בְּרָאתִי,
תֵּן דַּעְתְּךָ שְׁלֹא תִקְלַקֵּל וְתַחְרִיב אֶת עוֹלָמִי,
שֶׁאִם קִלְקַלְתָּ אֵין מִי שְׂיַתְקֶנּוּ אַחֲרָיָה,

"כל מה שבראתי בשבילך בראתי" – אתה מקבל מתנה שתוכל ליהנות ממנה, אינך צריך לשמור אותה במוזיאון. אתה מתקיים מתוך הטבע, מתרחב ומפתח. אבל "תן דעתך שלא תקלקל ותחריב עולמי", אם תהייה מלא בגאווה ותחשוב שהכל נועד רק בשבילך, כאן ועכשיו, בלי אחריות כלפי העולם, כלפי אנשים אחרים בעולם שאולי אין להם, כלפי הדורות הבאים, כלפי בעלי החיים וכלפי הטבע עצמו.

ביהדות, נוכל למצוא עוד מצוות רבות הקשורות לגבולות שניתנות לאדם, כדי לשמור על האיזון. מותר לנו להשתמש במשאבי הטבע כדי לבנות בית מעצים שברתנו, או להשתמש בהם כדי להדפיס ספרים אך אם אין בכך צורך ממשי, הרי שיש עלינו איסור "בל תשחית". לא רק כי יש עוד מישהו שיוכל ליהנות מזה, אלא כי יש כאן כפיות טובה וזלזול במתנה שקיבלנו.

באותו אופן גם מצוות השמיטה, המצווה את החקלאי לשמוט את האדמה בשנה השביעית ולא לעבוד אותה, מבקשת ממנו להרפות מעבודת האדמה. אכן שש שנים הוא עובד בה, ומפיק ממנה את מקורות חייו ופרנסתו, אך שנה אחת, הוא מפסיק מלעשות זאת. עומד בענווה ומרגיש שהקרקע הברוכה הזו היא לא שלו ללא גבולות. זוהי מתנת שמים שקיבל, ועליו לנהוג בה בכבוד ובאחריות. הפסקת עבודת האדמה פותחת אותנו לתשומת לב לכל המעגלים שסביבנו – הפועלים שלנו (עבדים ושפחות בלשון המקרא), התושבים שאין להם קרקעות, ואף הבהמה והחיה (ויקרא כה):

(ו) וְהִיְתָה שְׁבֹת הָאָרֶץ לָכֶם לְאָכְלָה,
לְךָ וּלְעַבְדְּךָ וּלְאִמְתְּךָ וּלְשִׁכְרְךָ וּלְתוֹשֶׁבֶת הָאָרֶץ הַגֵּרִים עִמָּךְ:
(ז) וּלְבִהֶמְתְּךָ וּלְחַיֵּה אֲשֶׁר בָּאָרֶץ
תִּהְיֶה כָּל תְּבוּאָתָהּ לְאָכֹל: ס

איך התובנה הזו נוגעת לחיים שלנו?

נכון, אנחנו כנראה לא יכולים להשפיע על כל העולם ולגרור לתיקון דברים שלא טובים. זה מעט גדול עלינו "להציל את כדור הארץ", אבל יש דברים **בחיים שלנו**, שנוכל לקחת עליהם אחריות, להיות עירניים, רגישים ומתחשבים. נסו לחשוב על רעיון מתוך כל המקורות שלמדתם על הנושא, והציעו. בבית או ברחוב בו אתם גרים, בכיתה, בבית ספר, בתנועות הנוער.

נוכל לרשום את ההצעות על הלוח, להבליט את ההצעות הקשורות למרחב הכיתתי - לצלם ולשלוח בקבוצה הכיתתית.

דף הלימוד במערך זה הוכן בפורמאט של דף בית מדרשי. מומלץ להכיר כלי זה, ואף להכין בו דפים בנושאים נוספים. להכנת דפים ראו [בקישור כאן](#).